

ESPAD pētījums

Eiropas Skolu aptaujas projekts par alkoholu un citām narkotiskajām vielām (ESPAD – *European School Survey Project on Alcohol and Other Drugs*) ir lielākais starpvalstu pētniecības projekts par atkarību izraisošo vielu lietošanas paradumiem un tendencēm skolēnu vidū. ESPAD pētījuma 2024. gada ziņojums ir astotais šī projekta posms, kurš kopumā veikts 37 ESPAD dalībvalstīs.

Starpvalstu
pētniecības
projekts

37 valstis

8. projekta posms

Mērķis

Pētījuma mērķis ir iegūt starptautiski salīdzināmu informāciju par alkohola, tabakas un citu narkotisko vielu lietošanu, kā arī sociālo tīklu, datorspēļu un azartspēļu izmantošanas izplatību 15–16 gadus vecu skolēnu vidū.

Metodoloģija

2024. gada pētījuma mērķa grupu veido visi Latvijas skolēni, kuri mācās pamatskolās un vidējās izglītības iestādēs, kuri dzimuši 2008. gadā (15 – 16 gadus veci) un pētījuma īstenošanas laikā mācās konkrētajā skolā. Netiek iekļautas speciālās izglītības iestādes un/vai klases ar skolēniem, kuriem ir mācīšanās grūtības vai nopietni fiziskās veselības ierobežojumi, kā arī profesionālās izglītības iestādes.

Pētījuma izlase veidota kā vienpakāpes stratificēta klāsteru gadījumizlase, kurā par izlases pamatvienību pieņemta klase. Izlases rāmis stratificēts atbilstoši klases līmenim (8., 9. un 10. klase), mācību valodai (latviešu un mazākumtautību) un urbanizācijas līmenim (Rīga, citas pilsētas un lauki).

2024. gadā pētījums tika veikts periodā no 28. februāra līdz 20. maijam. Aptaujā no kopumā uzrunātajām 157 vispārizglītojošajām skolām piedalījies piekrita 142 skolas, kurās kopumā tika aptaujāti 255 klašu 3191 skolēns (par tālākajai analīzei derīgām atzītas 3142 skolēnu anketas).

ESPAD pētījuma datu ieguve (anketu aizpildīšana tiešsaistē) tika organizēta skolas telpās visai izlasē iekļautajai klasei vienlaikus kopā. Skolēnu kvantitatīvai aptaujai tiek izmantota standartizēta ESPAD anketa latviešu un krievu valodā, kura ir tulkota un aprobēta jau iepriekšējos ESPAD pētījuma posmos.

Lai nodrošinātu datu starptautisko salīdzināmību, kā arī salīdzināmību ar iepriekš realizētajiem ESPAD pētījuma posmiem, atkarību izraisošo vielu lietošanas izplatības mērījumiem tika izmantotas starptautiskiem standartiem un ESPAD metodoloģiskajām prasībām atbilstošas skalas, kas iekļauj dažādu vielu lietošanas izplatības rādītāju mērījumus dzīves laikā, pēdējā gada un pēdējā mēneša laikā, lietošanu 40 un vairāk reizi dzīves laikā, vielu iegūšanas veida un attieksmes pret šo vielu lietošanu mērījumus.

ESPAD būtiskākie fakti un tendences Latvijā

2024. GADA PĒTĪJUMA POSMA GALVENIE RĀDĪTĀJI

LIETOŠANA DZĪVES LAIKĀ

- 30% skolēnu kaut reizi pamēģinājuši tradicionālās cigaretes, savukārt e-cigaretes – 51%.
- 52% skolēnu (47% zēnu, 58% meiteņu) ir smēķēšanas pieredze dzīves laikā (cigaretes un/vai e-cigaretes).
- 78% skolēnu (73% zēnu, 84% meiteņu) kaut reizi pamēģinājuši alkoholu.
- 30% skolēnu (27% zēnu, 33% meiteņu) savas dzīves laikā kaut reizi ir bijuši piedzērušies.
- 17% skolēnu (18% zēnu, 16% meiteņu) pamēģinājuši jebkuras narkotiskās vielas.
- 5,5% (5,0% zēnu, 6,0% meiteņu) kaut reizi pamēģinājuši jebkuras citas narkotikas, izņemot kanabisu.
- 16% skolēnu (15% zēnu, 16% meiteņu) pamēģinājuši kanabisu.
- 2,8% skolēnu pamēģinājuši ekstazī, 3,1% - LSD un citus halucinogēnus, 2,4% - amfetamīnu, 1,4% metamfetamīnu, 2,5% kokaīnu.
- 2,9% skolēnu (2,2% zēnu, 3,7% meiteņu) pamēģinājuši jaunās psihoaktīvās vielas.

LIETOŠANA PĒDĒJO 12 MĒNEŠU LAIKĀ

- 60% skolēnu (53% zēnu, 67% meiteņu) lietojuši alkoholu pēdējo 12 mēnešu laikā.
- 12% skolēnu (11% zēnu, 12% meiteņu) lietojuši kanabisu.
- 2,0% skolēnu pamēģinājuši ekstazī, 1,6% - amfetamīnu, 1,1% metamfetamīnu, 1,6% kokaīnu.
- 1,9% skolēnu (1,5% zēnu, 2,3% meiteņu) lietojuši jaunās psihoaktīvās vielas.

LIETOŠANA PĒDĒJO 30 DIENU LAIKĀ

- 14% skolēnu smēķējuši tradicionālās cigaretes pēdējo 30 dienu laikā, savukārt e-cigaretes – 21%.
- 28% skolēnu (23% zēnu, 34% meiteņu) smēķējuši pēdējo 30 dienu laikā (cigaretes un/vai e-cigaretes).
- 12% skolēni (10% zēnu, 13% meiteņu) uzskatāmi kā regulāri smēķētāji (vismaz vienu cigareti un/vai e-cigareti dienā). 2024. gadā pamatā regulāri tiek smēķētas e-cigaretes (tradicionālās cigaretes regulāri smēķē 4,4% skolēnu).
- 30% skolēnu (25% zēnu, 35% meiteņu) lietojuši alkoholu pēdējo 30 dienu laikā.
- Riskanta alkohola lietošana (piecas vai vairāk alkohola devas vienā iedzeršanas reizē pēdējo 30 dienu laikā) ir 21% skolēnu (18% zēnu, 23% meiteņu).
- 9,1% skolēnu (8,1% zēnu, 10% meiteņu) bijuši piedzērušies.
- 4,4% skolēnu (5,0% zēnu, 3,9% meiteņu) lietojuši kanabisu.

2024. GADA PĒTĪJUMA POSMA BŪTISKĀKĀS TENDENCES

SMĒĶĒŠANA

- Salīdzinot ar 2019. gadu, būtiski samazinājies rādītājs attiecībā uz tradicionālo cigarešu pamēģināšanu.
- E-cigarešu lietošanas rādītāji ir augstāki par tradicionālo cigarešu lietošanas rādītājiem (biežāk meiteņu vidū).
- Regulāri (vismaz reizi dienā) smēķē 12 % skolēnu – pārsvarā e-cigaretes.
- Agrīna smēķēšanas pieredze (līdz 13 gadu vecumam) – tradicionālo cigarešu – 19 %, e-cigarešu – 30 % skolēnu.

Tendence: samazinās tradicionālo cigarešu lietošana, bet saglabājas augsta e-cigarešu popularitāte, īpaši meiteņu vidū.

ALKOHOLS

- Salīdzinot ar 2019. gadu, būtiski samazinājušies alkohola lietošanas rādītāji.
- Alkohola lietošanas rādītāji augstāki meiteņu vidū.

Tendence: turpinās pozitīva alkohola lietošanas samazināšanās, tomēr jāņem vērā tendencei nostiprināties meiteņu lietošanas rādītāju pārsvaram pār zēnu. Zēnu vidū īpatsvars attiecībā uz lietošanu pēdējo 30 dienu laikā samazinājies, savukārt meiteņu vidū pieaudzis.

NARKOTIKAS

- Salīdzinot ar 2019. gadu, samazinājies rādītājs attiecībā uz jebkuru narkotiku pamēģināšanu, rādītāju būtiski ietekmējot izmaiņas kanabisa lietošanas rādītājā.
- Jebkuru citu narkotiku lietošanas īpatsvars (bez kanabisa) – nedaudz samazinājies, salīdzinot ar 2019. gadu – 5,5%.
- Augsta riska kanabisa lietotāju īpatsvars (4,3%) nedaudz samazinājies, salīdzinot ar 2019. gadu (5,8%).
- Novērotas vairāku narkotiku lietošanas rādītāju izmaiņas dzimumgrupās, kur meiteņu rādītāji izlīdzinās vai pārsniedz zēnu rādītājus.

Tendence: kopējie lietošanas izplatības rādītāji samazinās, tomēr jāņem vērā rādītāju izlīdzināšanos dzimumgrupās.

AZARTSPĒLES, DATORSPĒLES UN SOCIĀLIE TĪKLI

- Problemātiska sociālo tīklu lietošana – 51% skolēnu (biežāk meitenēm).
- Datorspēles spēlē 85% skolēnu, riskanti – 27% (biežāk zēni).
- Azartspēles uz naudu pēdējā gada laikā spēlējuši 29%, pārmērīgi – 6,4%.

Tendence: digitālā riska uzvedība kļūst par būtisku riskantās uzvedības formu jauniešu vidū.

ESPAD būtiskākie secinājumi un rekomendācijas

BŪTISKĀKIE SECINĀJUMI

- Būtisks samazinājums lielākajā daļā smēķēšanas, alkohola un narkotiku lietošanas rādītājos, bet pieaug jauni uzvedības un veselības riski;
- Pieaugusi e-cigarešu, digitālās riska uzvedības izplatība;
- Atšķirības starp dzimumiem vielu lietošanas jomā mazinās vai pat izzūd, pieaugot meiteņu iesaistei riskantajā uzvedībā;

REKOMENDĀCIJAS

1. Stiprināt e-cigarešu un nikotīna produktu ierobežojumus, uzraugot pārdošanu nepilngadīgajiem un veicinot sabiedrības izpratni par kaitējumu.
2. Turpināt alkohola un narkotiku profilakses programmas skolās, akcentējot meiteņu auditoriju un agrīnu risku atpazīšanu.
3. Ieviest digitālo prasmju un mentālās veselības izglītību, lai mazinātu sociālo tīklu un datorspēļu pārmērīgu lietošanu.
4. Stiprināt sadarbību starp skolām, pašvaldībām un NVO, nodrošinot nepārtrauktu atbalstu un savlaicīgu iejaukšanos.
5. Regulāri analizēt datus un sekot līdzi izmaiņām, izmantojot ESPAD un citus rādītājus kā politikas pamatu.

ESPAD datu pieejamība

ESPAD projektam ir būtiska nozīme, lai veicinātu izpratni par pusaudžu riskantu uzvedību un nodrošinātu stabilus, salīdzināmus pierādījumus laika gaitā, tādējādi atbalstot valstu politikas veidošanu. 2024. gada ESPAD starptautiskais ziņojums piedāvā unikālu ieskatu, lai vadītu profilaksi un politiku, savukārt Latvijas ziņojums atspoguļo šī brīža situācijas vērtējumu valsts kontekstā.

ESPAD Latvijas ziņojums pieejams Slimību profilakses un kontroles centra mājas lapā:

<https://www.spkc.gov.lv/lv/atkaribu-slimibas#atkaribu-izraisoso-vielu-lietosanas-paradumi-un-tendences-skolenu-vidu>

Starptautiskais ESPAD ziņojums pieejams:

(¹) <https://www.espad.org/espad-report-2024>

Lai nodrošinātu pēc iespējas plašāku pieejamību, šim izdevumam ir pievienoti dažādi papildu rīki:

Viss datu kopums, kas ir starptautiskā ziņojuma pamatā, tostarp visas standarta tabulas, ir pieejams tiešsaistē (<https://www.espad.org>). Visas tabulas var lejupielādēt Excel formātā un izmantot turpmākai analīzei.

ESPAD datu portāls (<https://data.espad.org>) piedāvā brīvu piekļuvi 30 gadu ESPAD datiem par vielu lietošanu un citu riskantu uzvedību, ļaujot pētniekiem, politikas veidotājiem un sabiedrībai izpētīt tendences un veikt starpvalstu salīdzinājumus.

Galvenie rādītāji ESPAD dalībvalstīs (salīdzinājumā ar 2019. gada pētījuma rezultātiem)

Valsts	Smēķēšana (cigaretēs un/vai e- cigaretēs) LTP ¹	Regulāra smēķēšana ² (cigaretēs un/vai e- cigaretēs)	Alkohols LTP	Riskanta alkohola lietošana ³	Jebkuras narkotikas LTP	Kanabiss LTP	Kanabiss LMP ⁴	Jebkuru citu narkotiku (izņemot kanabisa) LTP
Austrija	55	14	83	48	19	17	6,1	5,1
Bulgārija	53	25	77	36	12	11	4,4	5,3
Horvātija	57	24	87	42	16	15	6,5	5,3
Kipra	36	15	71	37	12	8,2	5,4	9,9
Čehija	57	17	88	38	24	24	8,2	5,4
Dānija	43	8,8	90	55	13	12	3,5	3,4
Igaunija	56	13	75	24	19	18	5,4	6,8
Fēru salas	45	5,0	64	28	5,9	5,1	1,5	2,7
Somija	42	12	64	20	9,9	9,3	3,3	2,8
Francija	39	7,1	68	22	9,9	8,4	4,3	3,9
Gruzija	44	9,5	83	41	3,9	3,3	1,4	1,7
Vācija (Bavārija)	49	14	85	49	19	17	6,8	4,7
Grieķija	54	19	86	37	13	11	6,2	4,8
Ungārija	61	25	91	42	16	15	6,5	6,8
Islande	30	5,5	41	8,9	12	7,8	3,2	7,9
Īrija	34	7,5	67	23	13	12	4,9	3,6
Itālija	49	15	80	26	21	18	8,6	5,8
Kosova	53	17	29	16	7,9	5,7	3,4	4,6
Latvija	52	12	78	21	17	16	4,4	5,5
Lihtenšteina	54	16	78	38	25	23	9,6	5,4
Lietuva	53	11	72	21	13	11	3,0	4,5
Malta	28	6,2	74	29	12	11	4,6	3,3
Moldova	46	9,2	70	39	3,9	2,5	1,1	2,4
Monako	45	11	76	23	11	11	4,3	2,3
Melnkalne	37	13	73	23	13	9,6	4,9	7,6
Nīderlande	41	11	67	27	16	15	8,1	3,8
Ziemeļ- maķedonija	41	14	63	33	6,4	5,5	2,6	2,4
Norvēģija	41	3,0	54	22	12	10	3,8	5,7
Polija	57	22	71	29	17	15	6,9	6,4
Portugāle	28	6,3	64	24	9,6	8,6	4,8	3,0
Rumānija	56	20	81	34	6,2	4,9	1,4	3,1
Serbija	54	22	81	37	7,9	6,2	2,8	3,2
Slovākija	60	19	84	38	21	19	6,8	7,5
Slovēnija	50	18	85	38	20	18	8,6	6,4
Spānija ¹²	51	9,3	71	28	10	10	3,8	3,1
Zviedrija	44	6,0	56	18	8,6	6,5	2,3	4,9
Ukraina	43	14	78	20	13	10	5,1	7,1
ESPAD vidēji	48	14	73	31	13	12	4,8	5,0

¹ LTP – Lifetime prevalence (lietošana dzīves laikā)

² Regulāra smēķēšana – pēdējo 30 dienu laikā ir izsmēķējuši/lietojuši vismaz vienu cigaretī un/vai e-cigaretī dienā

³ Riskanta alkohola lietošana – piecas vai vairāk alkohola devas vienā iedzeršanas reizē pēdējo 30 dienu laikā

⁴ LMP – Last month prevalence (lietošana pēdējo 30 dienu laikā)

Statistiski nozīmīgs samazinājums	Nav statistiski nozīmīgu izmaiņu	Statistiski nozīmīgs pieaugums	Nav salīdzināms / nav statistiskā salīdzinājuma
--------------------------------------	-------------------------------------	-----------------------------------	--